

Бут-Гусаім, С. Ф. Жанраўтваральная роля паэтонімаў у кантэксте гістарычнай аповесці Вольгі Іпатавай “Чорная княгіня” / С. Ф. Бут-Гусаім // Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования : сб. науч. тр. X Междунар. науч. конф. / Брест. гос. ун-т имени А. С. Пушкина ; под общ. ред. О. Б. Переход . – Брест, 2022. – С. 93–96.

С. Ф. Бут-Гусаім (г. Брэст, Рэспубліка Беларусь)

ЖАНРАЎТВАРАЛЬНАЯ РОЛЯ ПАЭТОНІМАЎ У КАНТЭКСЦЕ ГІСТАРЫЧНАЙ АПОВЕСЦІ ВОЛЬГІ ІПАТАВАЙ “ЧОРНАЯ КНЯГІНЯ”

Творчым асэнсаваннем вечнай тэмы прызначэння жанчыны, яе ролі ў гісторыі можна лічыць аповесць Вольгі Іпатавай “Чорная княгіня”. Гэта твор пра суровае XVI стагоддзе, пра жанчын, якія ў складаных варунках палацавых інтрыг, рэлігійных войнаў шукаюць шчасця, што заключаецца “ў дзецях і добрым мужу, у каханні адзін да аднаго, у павазе ды шчырасці” [2, с. 232]. Даследчыца творчасці Вольгі Іпатавай Лідзія Савік слухна адзначае: “Гістарычная проза пішацца Вольгай Іпатавай не дзеля белетрызаванага занатоўвання фактаў і звестак, узятых з дакументальных, архіўных крыніц той або іншай эпохі, а дзеля спасціжэння далёкіх стагоддзяў у іх ісцінна чалавечых праяўленнях, дзеля набліжэння да асобы чалавека ў варунках часу” [1, с. 10].

Мэта прадстаўленай працы – сістэматызацыя структуры анамастычнай прасторы аповесці Вольгі Іпатавай з улікам гістарычных традыцый беларускага іменаслову XVI стагоддзя.

Галоўным імем мастацкага тэксту з’яўляецца заглавак. Назва аповесці “**Чорная княгіня**” належыць да *ідэйна-характарыстычнага* тыпу, бо змяшчае аўтарскую ацэнку галоўнай гераіні твора. Такое празванне-мянушку атрымала спадчынніца аднаго з найбагацейшых родаў Рэчы Паспалітай Гальшка Астрожская. Як усякая жанчына, князеўна марыла пра сапраўднае каханне, мужа, сям’ю, дзяцей, але стала ахвярай у барацьбе за яе багаты пасаг: “*Грахі майго роду адгукнуліся на мне. Мы жылі, не думачы, што вакол нас людзі, можа, і праўда такія ж, як мы <...> Нават наша агародніца шчаслівейшая за мяне. У яе дзеці. Яе муж глядзеў на яе, і каханне свяцілася ў вачах. А на мяне... глядзяць толькі з пажадлівасцю... Хто я? Чорная княгіня*” [2, с. 322–323]. Чорны колер сімвалізуе жалобу, смерць, адрачэнне ад зямнога жыцця. Болей і горыччу прасякнуты старонкі твора пра пра ліхварскія падманы і прагу нажывы, якія зламалі лёс прыгажуні.

Перадаючы дух мінуўшчыны, Вольга Іпатава раскрывае нацыянальна-культурную інфармацыю паэтонімаў. Галоўнае месца ў анамастычнай прасторы твора В. Іпатавай займаюць **антрапонімы** – імёны, патронімы, мянушкі людзей. У ліку персанажаў твора найперш рэальныя гістарычныя асобы. У аповесці сустракаюцца **онімы-сучаснікі** – найменні гістарычных дзеячаў, жыццё якіх прыпадае на час разгортвання дзеяння твора: імёны асветнікаў **Міколы Гусоўскага, Васіля Цяпінскага**, ваяводы **Марціна Збароўскага**, гетмана **Яна Тарноўскага**, каралевы **Боны**, біскупа пазнанскага **Яна**, караля **Сігізмунда Аўгуста**, магнатаў **Астрожскіх, Радзівілаў, Касцялецкіх, Вайніцкіх**. У разважаннях герояў твора Евы і Марціна пра мінулае Айчыны і свету ўжыты **онімы-рэтраспекцыі**: імёны першадрукара **Францыска Скарыны**, святой **Еўфрасінні Полацкай**, вучонага **Мігеля Сервета**, рэлігійнага дзеяча **Кальвіна**, караля Угар **Івана Заполіі**, польскіх каралёў **Ягайлы-Уладыслава, Казіміра**, каралевы **Барбары Радзівіл** і інш.: “Марціну хацелася напісаць пра ўсё, што адбывалася некалі ў Вялікім Княстве Літоўскім. І пра тое, што быў у ім некалі слаўны горад Полацак з **Рагнедаю і Усяславам**, і пра тое, што унукі **Гедымінавы, Андрэй Полацкі і Глеб Друцкі**, храбра змагаліся з татарамі на Куліковым полі. Зусім нядаўна жыў тут слаўты **Канстанцін Астрожскі**, якога паставілі першым у гаспадарскай радзе Рэчы Паспалітай, хаця ён не быў католікам” [2, с. 312].

Імёны персанажаў – хрысціянскія онімы іншамоўнага паходжання, запазычаныя з грэчаскай: **Мікалай** (грэч. ‘пераможца народа’ [3, с. 34]); **Марта** (грэч. ‘гаспадыня, пані, настаўніца’ [3, с. 64]); **Юрый** (ад Георгій – грэч. ‘земляроб’ [3, с. 50]); **Пётр** (грэч. ‘камень’ [3, с. 38]), лацінскай: **Францыск** (лац. ‘той, хто адносіцца да франкаў’ [3, с. 47]), **Марцін** (лац. ‘той, хто належыць богу Марсу’ [3, с. 33]), **Беата** (лац. ‘шчаслівая’ [3, с. 56]), старажытнаўрэйскай моў: **Іван** (ст.-яўр. ‘Боская ласка’ [3, с. 28]), **Ева** (ст.-яўр. ‘жыццё’ [3, с. 58]); **Марыя** (ст.-яўр. ‘пані, каханая, жаданая’ [3, с. 64]). Заўважым, што імя ў старажытным грамадстве было паказчыкам сацыяльнага статусу асобы. Так, для называння прадстаўнікоў вышэйшых саслоўяў выкарыстоўваюцца поўныя формы імёнаў **Юрый, Беата, Мікалай** і інш., а для іменавання ніжэйшых саслоўяў – размоўныя формы **Еўка, Марыська, Пятрок**: “Помню нашу вялікую хату, дзе на відным месцы вісела шабля, падораная панам **Юрыем**, а таксама кунтуш з ягонага пляча” [2, с. 233]; “Тут жа з важным выглядам стаяў **Пятрок** – лоўчы князя, сачыў адным вокам за тым, як непадалёк, у ачагу, скварчэлі патэльны са смажанінай” [2, с. 246]; “**Еўка** ведала – да **Марылькі** надоечы сватаўся сын скарбніка, малады **Яська**, і лекар даў згоду” [2, с. 246].

Заўважым, што ў кантэксце аповесці актуалізуецца этымалагічная семантыка асабовых імёнаў. Так, невыпадковым, на нашу думку, з’яўляецца выбар пісьменніцай імені адной з галоўных героінь твора. Гэта імя першай жанчыны, жонкі першага чалавека ў свеце – **Евы** (ст.-яўр. ‘жыццё’ [3, с. 58]). Жыццё **Евы** Касцевіч – прыклад вернасці і ахвярнага служэння мужчыну – мудраму вучонаму, настаўніку Марціну. Хоць бязлітасны лёс не даў каханым аб’яднацца, але **Ева** застаецца вернай абранніку (“*Мне, нягледзячы ні на што, пашанцавала, бо кахаю Марціна і зараз, і сёння*” [2, с. 324]) і працягвае яго асветніцкую справу, адпраўляючы за мяжу ў Гейдэльберг яго пляменніка, каб той выканаў высакародную місію развіцця навукі ў Вялікім Княстве Літоўскім.

У XVI стагоддзі ў Рэчы Паспалітай выкарыстоўваліся **імёны па бацьку**. Так, для іменавання героіні аповесці, прадстаўніцы дробнай шляхты, выкарыстаны **патронім**: “*Сёння, генвара дванаццатага дня, року тысяча пяцьсот восемдзсят восьмага, пачала я, раба божая Ева Ваяраўна Касцевічуўна*” [2, с. 232].

Складнік антрапанімікону аповесці – **мянушкі**. Напрыклад, адзін з прадстаўнікоў славітага роду Радзівілаў атрымаў мянушку **Руды**, якая паказвала на колер валасоў і барады. Жанчыны, нават прадстаўніцы знакамітых родаў, атрымліваюць празванні-**андронімы**, утвораныя ад імёнаў і прозвішчаў мужоў: “*Бацька вохнуў, маці кінулася разам з кухарам за вадою, а я выскачыла на ганак, каб падзівіцца на пані Беату Іллёву*” [2, с. 235]; “*Маладая князеўна Гальшка ў суправаджэнні любімай нянькі Баркулабіхі*” [2, с. 238]. Гальшка Астрожская пасля няпростых выпрабаванняў лёсу, што не падарыў ёй радасць кахання, стала звацца **Чорнай Княгіняй**. Кароль Сігізмунд Аўгуст і яго жонка Барабара, якая трагічна загінула, праз стагоддзі іх гісторыі кахання атрымалі празванні **Рамза і Джулія**.

У XVI стагоддзі знатныя роды ўжо мелі **прозвішчы** – афіцыйныя іменаванні, што перадаюцца ў спадчыну і ўказваюць на прыналежнасць чалавека да цэўнай сям’і. Частка прозвішчаў герояў гістарычнай аповесці ўтворана ад формаў кананічных асабовых імёнаў, напр.: **Касцевіч** (ад размоўнай формы імені **Канстанцін** (лац. ‘цвёрды, пастаянны’ [3, с. 30]), **Фларыянчык** – ад імені **Фларыян** (лац. ‘пышны, раскошны, квітнеючы’ [3, с. 12]). Асобныя прозвішчы ўтвораны ад мірскіх празванняў-мянушак адапелятыўнага паходжання (**Кулік**). На старонках аповесці выкарыстана найменне беларускага першадрукара Францыска **Скарыны**. В. П. Лемцюгова піша: “У спалучэнні з іменем Францыск **Скарына** не з’яўляецца яшчэ прозвішчам у сучасным паняцці і статусе. Гэта толькі другое імя, запазычанае самім Францыскам у дзеда ці прадзеда. Адны ўтвараюць яго ад прыметніка **скорый** ‘хуткі, спрытны’, другія – ад слова

скора ‘скура, сырая скура’, на падставе чаго выказвалася меркаванне, што продкі Францыска Скарыны былі кушнерамі. А яшчэ існуе меркаванне, што імя Скарына паходзіць ад слова *скарына, скарынка* (пра хлеб). Польскі анатаматалаг М. Малец у працэсе навуковага даследавання прыйшла да высновы, што *Скарына* – скарочаны варыянт старажытнаславянскіх (дахрысціянскіх) састаўных імён з кампанентам *скар-*: *Скарамір, Скараслаў, Скарагост, Скаралюб*. У хрысціянскім іменаслове ёсць асабовае імя *Скарыян*, якое таксама дапускае магчымае скарачэнне *Скарына*. Адсюль вынікае, што прозвішча *Скарына* паходзіць ад старажытнаславянскага ці старажытнага хрысціянскага імені *Скарына*” [4, с. 499]. Сустрэкаюцца ў творы прозвішчы адтапанімічнага паходжання (*Цяпінскі, Астрожскі, Гусоўскі*).

Значнае месца ў амаматыконе твораў займаюць так званыя “*перыферычныя*” *онімы*. Атмасферу XVI стагоддзя дапамагаюць перадаць бібліённыя (“*Аповесць аб Троі*”, “*Александрыя*”, “*Кніга Смарагд*”, “*Дзве кнігі абедзве Маргарыты*”, “*Кніга вялікая Дыянісія Арэапагіцкага*”), дакументонімы (*Статут Вялікага Княцтва Літоўскага*).

Сродкам увасаблення прасторава-часавых адносін у творы Вольгі Іпатавай з’яўляюцца *тапонімы*. Частка з іх захавалася ў сучаснай мове, напр.: *Чэхія, Італія, Кракаў, Падуя, Бары, Варшава, Польшча* і інш. Стварэнню гістарычнага каларыту спрыяюць ужытыя ў кантэксце аповесці *ўстарэлыя тапонімы* – *гістарыёнімы*, якія з’яўляюцца найменнямі дзяржаў, што зніклі з палітычнай і геаграфічнай карты, напр.: *Рэч Паспалітая ‘аб’яднаная польска-літоўская дзяржава з часу Люблінскай уніі*, *Вялікае Княства Літоўскае ‘беларуска-літоўская дзяржава ва Усходняй Еўропе*, *Падляшша ‘гістарычная вобласць на захадзе этнічнай тэрыторыі беларусаў у басейне Заходняга Буга і Нарава (у XIII–XIV стст.)*. Палкам увайшла ў *Вялікае Княства Літоўскае*. *Словаўтваральны археонім Вільня* адрозніваецца ад сучаснай геаграфічнай назвы словаўтваральным афіксам. *Уласналексічныя археонімы* палкам адрозніваюцца ад сучасных назваў фонамарфалагічным складам: *Влохія* (сучасн. *Італія*), *Уласажэлец* (сучасн. *Вялікая Мядзведзіца*).

Паэтычная амаматыка гістарычнай аповесці Вольгі Іпатавай – своеасаблівы пласт лексічнай структуры мастацкага твора. Антрапанімікон твора заснаваны на рэальным іменніку XVI стагоддзя. Хранатоп гістарычнай прозы В. Іпатавай як зліццё прасторавых і часавых прыкмет у мастацкім цэлым фарміруецца пры непасрэдным удзеле літаратурнай амаматыкі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Савік, Л. Беларус! Твая дачка я... / Л. Савік // Іпатава, В. Прадыслава : аповесць / В. Іпатава. – Мінск, 2003. – С. 3–11.

2. Іпатава, В. Чорная княгіня / В. Іпатава // За морам Хвалынскім : апавесці і апавяданні. – Мінск, 1989. – С. 232–324.
3. Барыс, С. Як у нас клічуць? : Беларuskія імёны / С. Барыс. – Мінск : Медысонт, 2010. – 124 с.
4. Лемтюгова, В. П. Корні нашых фамилий=карані нашых прозвішчаў / В. П. Лемтюгова, И. О. Гапоненко. – Минск : Звезда, 2018. – 672 с.

Репозиторий БРГУ им. А. С. Пушкина